

FILIP TATERKA

SPISKI HAREMOWE W STAROŻYTNYM EGIPCIE

„A co do Faraona – oby żył,
oby mu się wiodło oby był zdrow! –
to czym, zaiste, (jest on) zwierzchnikiem?”¹

Dwory i pałace królewskie od zawsze były miejscem snucia rozmaitych intryg i rozgrywania prywatnych interesów. Nie jest więc dziwne, że tego typu zjawiska nie ominęły także Egiptu faraonów. Mówiąc o spiskach haremowych w starożytnym Egipcie, należy jednak uczynić pewne niezwykle istotne zastrzeżenie. Ze słowem „harem” związane są bowiem zazwyczaj wyobrażenia orientalnego władcy pływającego się w luksusie, w otoczeniu pięknych, młodych kobiet. Tymczasem egipskie słowo *jpt*, które tłumaczone jest zazwyczaj jako „harem”², ściśle rzecz ujmując, oznacza najbardziej niedostępną, intymną i tajemną część nie tylko królewskiego pałacu, ale także

¹ pBerlin 10487, rt. 9-vrs. 1 (LRL 21); tłumaczenie na podstawie tekstu egipskiego w J. Černý, *Late Ramesside Letters (BiAeg 9)*, Bruxelles 1939, 36, 11-12. Wszystkie tłumaczenia tekstów starożytnych zawarte w niniejszym artykule są dziełem autora.

² *Wörterbuch der ägyptischen Sprache I*, red. A. Erman, H. Grapow, Leipzig 1926, 67, 13-14; R. O. Faulkner, *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*, Oxford 1962, 17; R. Hannig, *Ägyptisches Wörterbuch I. Altes Reich und Erste Zwischenzeit (Hannig-Lexica 4)*, Mainz am Rhein 2003, 68; tenże, *Ägyptisches Wörterbuch II. Mittleres Reich und Zweite Zwischenzeit (Hannig-Lexica 5)*, Mainz am Rhein 2006, 165-166.

boskiej świątyni³. Egipska *jpwt* nie musiała więc oznaczać miejsca zamieszkanego przez królewskie małżonki i konkubiny, choć jasne jest, że faraonowie nie stronili od towarzystwa młodych i pięknych kobiet.

Chociaż przez większą część historii Egiptu to faraon podejmował wszystkie najważniejsze decyzje dotyczące spraw kraju, to nie ulega wątpliwości, że osoby zamieszkujące królewski harem, pozbawione odpowiedniej kontroli, mogły często stać się śmiertelnym zagrożeniem dla samego władcy. Zachowane źródła wspominają bowiem o kilku spiskach zawiązanych przeciwko egipskiemu królowi.

O najwcześniejszym z nich wspomina Manethon, autor dzieła *Aigyptiaka*, opisującego historię Egiptu od czasów mitycznych aż do podboju przez Aleksandra Wielkiego, który podaje, że pierwszy władca VI dynastii Othoes⁴ „został zabity przez gwardzistów”⁵.

Niestety żadne źródło egipskie nie potwierdza wprost informacji przekazanej przez Manethona. Warto jednak zaznaczyć, że za czasów króla Tetiego, założyciela VI dynastii, nastąpiło zwiększenie liczby królewskich gwardzistów⁶. Co ciekawe, w grobowcach wielu z nich zaświadczone jest celowe niszczenie imion i wizerunków, jak gdyby zostali oni ukarani za ciężkie przestępstwo przeciw królowi. Przypuszczać można, iż zbrodnią, której dopuścili się królewscy gwardziści, był właśnie zamach na życie króla⁷.

³ W. Seipel, „Harim”, w: *LÄ* 2 (1977), kol. 982-986; C. Desroches-Noblecourt, *La femme au temps des Pharaons*, Paris 1986, 77-87; J. Berggren, *The Ipwt in Papyrus Westcar (7,5-8; 9,1-5)*, praca magisterska, Uppsala University 2006, 22-26; J. Iwaszczuk, „*Imn hntj jpwt.f* from the Middle Kingdom to the mid-Eighteenth Dynasty”, *ET* 26 (2013), 303-323.

⁴ Jest to zhellenizowana wersja egipskiego imienia króla Tetiego.

⁵ Manethon, fragm. 20. Wszystkie tłumaczenia z dzieła Manethona na podstawie wydania W. G. Waddel, *Manetho*, Cambridge – London 1964.

⁶ N. Kanawati, *Conspiracies in Egyptian Palace. Unis to Pepy I*, London – New York 2005, 14-24. Zdaniem tego badacza egipski tytuł *hntj-š* należy tłumaczyć właśnie jako „gwardzista”, nie zaś, jak dotąd, jako „dzierżawca” (R. O. Faulkner, *A Concise Dictionary*, 194); „osadnik” (R. Hannig, *Ägyptisches Wörterbuch I*, 959-961; tenże, *Ägyptisches Wörterbuch II*, 1913) czy „drobny rolnik” (T. Andrzejewski, *Opowiadania egipskie*, Warszawa 1957, 59-66). Niektórzy badacze sądzą jednak, że *hntj.w-š* stanowili jedną z grup kapłanów związanych z królewskim kultem grobowym, którzy swą służbę zaczynali w pałacu jeszcze do życia króla; P. Posener-Kriéger, *Les archives du temple funéraire de Néferirkarê-Kakäi (Les papyrus d'Abousir): Traduction et commentaire II* (BdE 65), Le Caire 1976, 577-581; A. M. Roth, *Egyptian Phyles in the Old Kingdom: The Evolution of Social Organization* (SAOC 48), Chicago 1991, 79-81; też, *A Cemetery of Palace Attendants Including G 2084-2099, G 2230+2231, and G 2240 (Giza Mastabas 6)*, Boston 1995, 39-47.

⁷ N. Kanawati, *Conspiracies*, 161-169.

Największe zniszczenia zaświadczone są w grobowcach wezyra (*t3jtj s3b t3tj*) Hezego⁸, nadzorca uzbrojenia (*jmj-r3 ʿh3.w*) Mereriego⁹ oraz głównego medyka (*wr swnw*) Sanch-ui-Peteha¹⁰. Nie można potwierdzić, że spiskowcom udało się pozbawić króla życia. Pewne problemy z sukcesją dynastyczną po śmierci Tetiego, w tym domniemane panowanie User-ka-Ra¹¹, pozwalają jednak przypuszczać, iż król rzeczywiście został przez spiskowców zabity.

Ze spiskiem zmierzyć się musiał również syn i następca Tetiego, król Pepi I, o czym wspomina dostojnik Uni w słynnym fragmencie z inskrypcji biograficznej wykutej na ścianach jego grobowca w Abydos: „(Gdy doszło do) procesu w królewskim haremie przeciw królewskiej małżonce, Tej o Wielkim Uczuciu¹², (który odbywał się) w sekrecie, sprawił Jego Majestat, (że) zstąpiłem, aby osądzić (ją), będąc sam jeden, nie było tam (bowiem) żadnego wezyra (ani) żadnego sędziego, oprócz mnie jednego, ponieważ byłem wartościowy, ponieważ byłem

⁸ N. Kanawati, M. Abder-Raziq, *The Teti Cemetery at Saqqara. Volume V: The Tomb of Hesi (The Australian Centre of Egyptology: Reports 13)*, Warminster 1999, passim; N. Kanawati, *Conspiracies*, 57-64. Grobowiec został wtórnie wykorzystany przez niejakiego Seszem-nefera. Nie była to jednak zwyczajna uzurpacja, ponieważ inskrypcja umieszczona przez Seszem-nefera na filarach wejściowych stwierdza, iż grobowiec ten został mu подарowany przez samego króla; N. Kanawati, *Conspiracies*, 65, fig. 2.38.

⁹ N. Kanawati, M. Abder-Raziq, *The Teti Cemetery at Saqqara. Volume VII: The Tombs of Shepsipuptah, Mereri (Merinebti), Hefi and Others (The Australian Centre of Egyptology: Reports 17)*, Warminster 2001, 30-44; N. Kanawati, *Conspiracies*, 97-99. Grobowiec został wtórnie wykorzystany przez niejaką Meri-Nebti.

¹⁰ N. Kanawati, M. Abder-Raziq, *The Teti Cemetery at Saqqara. Volume III: The Tomb of Neferseshemre and Seankhuipthah (The Australian Centre of Egyptology: Reports 11)*, Warminster 1998, 39-71; N. Kanawati, *Conspiracies*, 117-118. Obecność głównego medyka (*wr swnw*) wśród spiskowców jest o tyle istotna, że była to osoba potrafiąca władać magią; J. F. Borghouts, „Magie”, w: *LA 3* (1980), kol. 1146. Jak zostanie powiedziane niżej, magia została wykorzystana także w spisku przeciwko Ramzesowi III.

¹¹ Imię User-ka-Ra wymienione jest na liście królów w świątyni Sethiego I w Abydos między imieniem Tetiego a Pepiego I; K. A. Kitchen, *Ramesseid Inscriptions. Historical and Biographical I*, Oxford 1975, 178, nr 34-36. Możliwe jest także, iż jego imię wymienione było w annałach z czasów VI dynastii, M. Baud, V. Dobrev, „De nouvelles annales de l’Ancien Empire égyptien. Une « Pierre de Palerme » pour la VIe dynastie”, *BIFAO* 95 (1995), 59-62, choć stan zachowania monumentu nie pozwala na definitywne potwierdzenie owej hipotezy. Nasuwa się przypuszczenie, iż User-ka-Ra był uzurpatorem, który wstąpił na tron po śmierci Tetiego, został jednak obalony przez prawowitego następcę i syna Tetiego – Pepiego I; H. Goedicke, „Userkare”, w: *LA 6* (1986), kol. 901. Hipoteza ta budzi jednak wątpliwości, podobnie jak samo istnienie króla User-ka-Ra; J. Málek, „The Old Kingdom (c. 2686-2160 BC)”, w: *The Oxford History of Ancient Egypt*, red. I. Shaw, Oxford 2000, 104.

¹² Jak zauważa N. Strudwick, *Texts*, przyp. 25 na s. 377, chodzi tu o tytuł nie zaś o imię królowej. Różne hipotezy identyfikacji królowej wspomnianej w biografii Uniego przedstawiają A. Labrousse, „Huit épouses du roi Pépy Ier”, w: *Egyptian Culture and Society: Studies in Honour of Naguib Kanawati I*, red. A. Woods, A. McFarlane, S. Binder (SASAE 38), Le Caire 2010, 303-304 oraz V. G. Callender, *In Hathor’s Image I: The Wives and Mothers of Egyptian Kings from Dynasties I-VI*, Prague 2011, 232-234.

zakorzeniony w sercu Jego Majestatu i ponieważ wypełnił mną Jego Majestat serce swe. Ja (byłem tym), który zapisywał, będąc sam jeden, z jednym (tylko) sędzią, Pasterzem Nechen¹³, chociaż godnością moją w Wielkim Domu¹⁴ była (jedynie godność) nadzorcy gwardzistów. Nigdy wcześniej ktoś, taki jak ja, nie słyszał sekretów królewskiego haremu, a jednak sprawił Jego Majestat, że (ja je) słyszałem, ponieważ byłem bardziej wartościowy w sercu Jego Majestatu niż jakikolwiek jego dostojnik, niż jakikolwiek jego dworzanin (i) niż jakikolwiek jego sługa.”¹⁵.

Jak się wydaje, spisek wspomniany przez Uniego miał miejsce raczej w początkach panowania Pepiego I, a zatem przed tym, gdy władca poślubił dwie córki pewnego wysoko postawionego dostojnika z Abydos o imieniu Chui¹⁶. Warto zwrócić uwagę na fakt, że Uni stwierdza, iż w procesie królowej nie uczestniczył żaden wezyr, choć, ze względu na swe kompetencje, to właśnie ten urzędnik wydaje się najbardziej odpowiedni do tego rodzaju zadań¹⁷. Jest to o tyle istotne, że, jak się wydaje, to właśnie wezyr o imieniu Ra-ur był przywódcą drugiego spisku na życie króla Pepiego, który miał miejsce w późniejszym okresie¹⁸. Wszystko

¹³ Pierwotnie był to prawdopodobnie tytuł urzędnika odpowiedzialnego za zarządzanie miastem Nechen (Hierakonpolis) w Górnym Egipcie, z czasem stał się jednak tytułem honorowym, związanym jednak z pewnymi uprawnieniami sądowymi. Por. A. H. Gardiner, „The Egyptian word for «herdsman», *s3w*”, *ZAS* 42 (1905), 121-122.

¹⁴ Jest to określenie królewskiego pałacu.

¹⁵ Tłumaczenie na podstawie tekstu egipskiego w: K. Sethe, *Urkunden des ägyptischen Altertums I: Urkunden des Alten Reichs*, Leipzig 1933, 100,13-101,7 (dalej cyt. jako *Urk.* I). Pełny przekład biografii Uniego na język polski znaleźć można w T. Andrzejewski, *Opowiadania*, 59-66.

¹⁶ N. Kanawati, *Conspiracies*, 171-173. Na temat małżeństwa z córkami Chui zob. tamże, 173-176 oraz tegoż, *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, Warminster 1980, 30-33. Wbrew opinii H. Goedickego, „The Abydene Marriage of Pepi I”, *JAOS* 75 (1955), 180-183, Pepi I poślubił dwie, a nie jedną córkę Chui. Obie nosiły jednak to samo imię wymieniane w źródłach zamiennie jako Anches-en-(Meri-Ra) oraz Anches-en-(Pepi) (odczytywane też niekiedy odpowiednio jako Anch-enes-(Meri-Ra) i Anch-enes-(Pepi)). Pierwsza z nich była matką króla Mer-en-Ra, druga zaś małżonką Mer-en-Ra i matką Pepiego II; A. Labrousse, „Une épouse du roi Mérenrê Ier: la reine Ânkheshenpépy II”, w: *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, red. M. Bárta, J. Krejčí (Archiv orientální Supplemeta 9), Praha 2000, 485-490; V. G. Callender, *In Hathor's Image*, 249-271.

¹⁷ Egipski urzędnik noszący tytuł *t3jtj s3b 13tj* (co tradycyjnie tłumaczone jest jako wezyr) był zwierzchnikiem administracji państwowej oraz najwyższym sędzią, co czyniło go drugą, po królu, osobą w państwie; E. Martin-Pardey, „Wesir, Wesirat”, w: *LA* 6 (1986), kol. 1227-1235. Rolę i znaczenie wezyra w okresie Starego Państwa omawia N. Strudwick, *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*, London – Boston 1985, 300-335. Niezwykle cennym źródłem dotyczącym kompetencji wezyra jest tekst zwany *Obowiązkami wezyra*, zapisany na ścianach kilku grobowców urzędników z czasów Nowego Państwa, por. G. P. F. van den Boorn, *The Duties of the Vizier. Civil Administration in the Early New Kingdom Egypt*, London – New York 1988.

¹⁸ N. Kanawati, „Deux conspirations contre Pépy Ier”, *CdE* 56/112 (1981), 203-217; tenże, *Conspiracies*, 177. O winie Ra-ura świadczyć może zniszczenie jego imion i wizerunków w jego

wskazuje na to, iż mimo faktu, że w owym drugim spisku uczestniczyło zapewne ponad 30 osób¹⁹, w tym głównie królewscy gwardziści, zamach na życie króla zakończyć się musiał niepowodzeniem²⁰.

Kolejnym władcą, który padł ofiarą haremowego spisku miał być Amenemhat I, założyciel XII dynastii, który, jak wspomina Manethon, „został zabity przez swoich eunuchów”²¹. Aluzje do zamachu na Amenemhata I znaleźć można w najsłynniejszym egipskim tekście literackim²² zwanym *Historią Sa-Neheta*, który podaje, że śmierć króla nastąpiła w 30. roku jego panowania, w czasie, gdy jego syn i przyszły następca, Senuseret I, wracał właśnie ze zwycięskiej wyprawy do Libii. Gdy tylko usłyszał on o śmierci swego ojca, nie czekając ani chwili, opuścił swe wojsko, by udać się do pałacu. W tym samym czasie, jak opowiada Sa-Nehet, „posłano (także) do dzieci [k]rólew[skich], które były wraz z nim w wojsku tym. Przywołano jednego z nich, (a) ja stałem (wtedy) na warcie (i) usłyszałem [głos] jego, gdy mówił, (albowiem stałem) w bliskiej odległości. Za-

grobowcu w Saqqarze; S. A. El-Fikey, *The Tomb of the Vizier Re-wei*, Harmondsworth 1972, passim; N. Kanawati, *Conspiracies*, 177. O późnej dacie spisku kierowanego przez Ra-ura świadczy fakt, że jego imię zostało usunięte z dekretu Pepiego I z Dahszur, który datowany jest na rok 21. spisu, a więc 42. rok panowania władcy; L. Borchardt, „Ein Königserlaß aus Dahschur”, *ZÄS* 42 (1905), 1-11; *Urk.* I, 209, 6-213, 17; H. Goedicke, *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich* (ÄA 14), Wiesbaden 1967, 55-77. Spisek nie mógł więc nastąpić przed tą datą.

¹⁹ N. Kanawati, *Conspiracies*, 177-179. Podobnie jak w przypadku spisku zawiązanemu przeciwko Tetiemu, o uczestnictwie w konspiracji świadczyć mogą zniszczenia imion i wizerunków w grobowcach dostojników.

²⁰ Nieprzypadkowy wydaje się również fakt, że małżonka Chui i matka obu małżonek Pepiego I, niejaka Nebet, została obdarzona wieloma wyjątkowymi godnościami, w tym tytułem wezyra, jak zaświadcza stela CG 1578 przechowywana obecnie w Muzeum Egipskim w Kairze; L. Borchardt, *Denkmäler des Alten Reiches (ausser den Statuen) II* (CGC 1295-1808), Le Caire 1964, 59-60 oraz Bl. 76. Biorąc pod uwagę, że jest to jeden z nielicznych znanych przypadków, w którym godność wezyra powierzono kobiecie, mówi się niekiedy, iż dla Nebet był to jedynie tytuł honorowy, a nie oznaka realnie sprawowanej władzy (tak sądzą np. H. G. Fischer, *Egyptian Studies I: Varia*, New York 1968, 74-75; N. Strudwick, *The Administration of Egypt*, 303). Możliwe jest jednak, że Pepi I, powierzając najważniejszy po królu urząd w państwie kobiecie, pragnął w ten sposób zabezpieczyć się przed knowaniami ze strony potężnego urzędnika. Wezyrowie brali wszak udział nie tylko w spiskach zawiązanych przeciw samemu Pepiemu, ale także przeciw jego ojcu, Tetiemu.

²¹ Manethon, fragm. 34-36. Kapłan z Sebennytos niesłusznie jednak stwierdza, że ofiarą zamachu padł król Amenemhat II (którego Manethon nazywa, w zależności od wersji, Ammanemesem lub Ammenemesem).

²² Chociaż G. Moers, „Ptahhotep on Communications and Sinhue's Invisibility”, w: *Decorum and Experience: Essays in Ancient Culture for John Baines*, red. E. Froid, A. McDonald, Oxford 2013, 54-59, ma całkowitą rację, przestrzegając przed zbyt pochopnym wykorzystywaniem tekstów literackich przy odtwarzaniu historii, to jednak w tym przypadku wzmianka o zamachu na króla Amenemhata I w dziele Manethona pozwala doszukiwać się aluzji do owego zdarzenia w tekstach literackich z czasów XII dynastii.

marło serce moje, rozciągnęły się ramiona moje (i) dreszcze spadły na wszystkie członki moje!”²³.

Jak się wydaje, Sa-Nehet przypadkiem podsłuchał rozmowę spiskowców. Przerażenie, które wywołały w nim słowa, które właśnie usłyszał, sprawiło, że postanowił on opuścić Egipt²⁴, gdyż, jak sam stwierdza: „nie zamierzałem (bowiem) dotrzeć do Rezydencji tej, (ponieważ) spodziewałem się, że doszło do konfliktu (i) nie mogłem powiedzieć, (czy) żyłbym (jeszcze) po tym”²⁵.

Sa-Nehet trafił zatem przed oblicze jednego z przywódców koczowników azjatyckich o imieniu Amunenszi²⁶. Gdy jednak ten spytał go: „W jaki sposób dostałeś się w te strony? Czy jest coś, co stało się w Rezydencji?”, Sa-Nehet odpowiedział: „Król Górnego i Dolnego Egiptu (Sehetep-ib-Ra) udał się do Horyzontu (swego, lecz) nie wiadomo, jak się to stało”. Dodaje jednak od razu: „Lecz to, co powiedziałem, było nieprawdą.”²⁷.

Więcej informacji o zamachu na króla Amenemhata znaleźć można jednak w innym słynnym tekście literackim z okresu Średniego Państwa zwanym *Naukami króla (Amenemhata)*²⁸, w którym zmarły władca udziela pouczeń swemu synowi i następcy, Senuseretowi I, mówiąc: „Było to po posiłku wieczornym, (gdy) zapadł zmrok, * (a ja) wziąłem godzinę (dla) ukojenia serca * (i) leżałem na łożu, (ponieważ) byłem wycieńczony, * (i) zacząłem sercem swym podążać (za) snem. * Wtedy odwróciły się bronie, które miały mnie chronić, * (ja zaś) stałem się

²³ *Sa-Nebet* R 22-R 23+B 1-3. Wszystkie tłumaczenia z *Historii Sa-Neheta* na podstawie wydania: R. Koch, *Die Erzählung des Sinuhe* (BiAeg 18), Bruxelles 1990.

²⁴ Dokładne powody ucieczki Sa-Neheta pozostają jednak niejasne. Na ten temat zob. R. Parant, *L'affaire Sinouhé. Tentative d'approche de la justice égyptienne au début de IIe millénaire av. J.-C.*, Aurillac 1982; H. Goedicke, „The Riddle of Sinuhe's Flight”, *RdE* 35 (1984), 95-103; C. Obsomer, „Sinouhé l'Égyptien et les raisons de son exil”, *Muséon* 112 (1999), 237-262; S. Morschauer, „What Made Sinuhe Run: Sinuhe's Reasoned Flight?”, *JARCE* 37 (2000), 187-198.

²⁵ *Sa-Nebet* B 6-7. Ostatnie zdanie zostało zmienione na podstawie wersji z papiirusu R. Na papiirusie B przeczytać można „nie mogłem powiedzieć, (czy) żyłbym (jeszcze) po nim”. Wersje ramessydzkie (AOS, G, C, ODM 3) nie pozostawiają wątpliwości, iż chodzi tu o „tego dobroczynnego boga”, czyli o króla Amenemhata I.

²⁶ Na temat pobytu Sa-Neheta w Azji zob. M. Green, „The Syrian and Lebanese Topographical Data in the Story of Sinuhe”, *CdE* 58/115-116 (1983), 38-59; H. Goedicke, „Where did Sinuhe stay in «Asia»?”, *CdE* 67/133 (1992), 28-40.

²⁷ *Sa-Nebet* B 35-37. Szczegółową, choć niezbyt przekonującą, analizę tego fragmentu przeprowadza H. Goedicke, „Three Passages in the *Story of Sinuhe*”, *JARCE* 23 (1986), 170-171.

²⁸ Pierwszym badaczem, który dopatrzył się w owym tekście aluzji do zamachu na Amenemhata I był A. de Buck, „The Instruction of Amenemmes”, w: *Mélanges Maspero I: Orient Ancien*, red. P. Jouguet (*MIFAO* 66), Le Caire 1935-1938, 847-852. Więcej na temat *Nauk króla (Amenemhata)* zob. G. Posener, *Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe dynastie*, Paris 1956, 61-86; R. B. Parkinson, *Poetry and Culture in Middle Kingdom Egypt: A Dark Side to Perfection*, London – Oakville 2010², 241-248. Pełne tłumaczenie na język polski znaleźć można w T. Andrzejewski, *Opowiadania*, 75-79.

niczym wąż na pustyni. * Obudziłem się, by walczyć, wracając do siebie, * (lecz) odkryłem, (że) była to walka gwardzistów. * Gdybym szybciej wziął do ręki broń, * sprawiłbym, (że) zawrócą tchórze w nieładzie, * lecz <w> nocy nie (ma) bohatera (i nikt) nie może walczyć sam, * (i) nigdy sukces nie przychodzi bez obrońcy.”²⁹.

Władca stwierdza więc, iż padł ofiarą spisku zawiązanego przez królewskich gwardzistów. Z dalszej części tekstu dowiedzieć się można także, że w spisek zamieszane były również kobiety z królewskiego haremu³⁰. Wszystko to pozwała przypuszczać, iż władca rzeczywiście poniósł śmierć z rąk spiskowców, choć sprawa ta pozostaje niejasna³¹.

Zdecydowanie najwięcej informacji zachowało się na temat ostatniego znanego spisku haremowego w starożytnym Egipcie, który wymierzony był w Ramzesa III, drugiego władcę XX dynastii. Panowanie tego króla naznaczone jest, z jednej strony, wielkimi zwycięstwami militarnymi odniesionymi w walkach z Ludami Morza³² w początkach panowania, z drugiej strony – kryzysem gospodarczym pod koniec jego rządów, którego efektem był najstarszy strajk w historii świata, miał on miejsce na terenie wioski robotników w Deir el-Medina³³.

²⁹ pMilligen 1.11-2.4. Wszystkie tłumaczenia z *Nauk króla (Amenembata)* na podstawie wydania: W. Helck, *Der Text der „Lebre Amnembets I. für Seinen Sohn“*, Wiesbaden 1969. Użyte w tekście * odnoszą się do kropek zastosowanych w tekście oryginalnym, które uznawane są często, acz nie do końca słusznie, za wyznaczniki wersyfikacji; R. B. Parkinson, 112-117.

³⁰ „Czy kiedykolwiek (wcześniej) kobiety zebrały oddziały?” pyta Amenemhat I w swych naukach; pMilligen 2.7.

³¹ W. J. Murnane, *Ancient Egyptian Coregencies* (SAOC 40), Chicago 1977, 248-253, sądzi, że *Nauki króla (Amenembata)* i *Historia Sa-Nebeta* mówią o dwóch różnych zamachach, z których pierwszy zakończył się niepowodzeniem, natomiast w wyniku drugiego król został zamordowany. Z kolei K. Jansen-Winkel, „Das Attentat auf Amenemhet I. und die erste ägyptische Koregentschaft”, *SAK* 18 (1991), 241-264, tenże, „Zu den Koregenzen der 12. Dynastie”, *SAK* 24 (1997), 128-132, wysunął przypuszczenie, że zamach na Amenemhata I nigdy nie miał miejsca. Jego poglądy nie spotkały się jednak z powszechnym przyjęciem wśród badaczy; C. Obsomer, „Sinouhé l'Égyptien”, 234-236; tenże, *Sésostris Ier. Étude chronologique et historique du règne* (CEA 5), Bruxelles 1995, 112-133 oraz N. Favry, *Sésostris Ier et le début de la XIIIe dynastie*, Paris 2009, 31-42. Zupełnie nieprawdopodobne jest również przypuszczenie C. A. Thériault, „The Instruction of Amenemhet as Propaganda”, *JARCE* 30 (1993), 151-160, jakoby to sam Amenemhat I był autorem swych nauk, których autorstwo już starożytni Egipcjanie przypisywali pisarzowi Chetiemu, jak zaświadcza pChester Beatty IV (vrs. 6,11-7.2; A. H. Gardiner, *Hieratic Papyri in the British Museum Third Series: The Chester Beatty Gift*, London 1935, 43-44 oraz pl. 20-20a).

³² Na temat Ludów Morza zob. R. Stadelmann, „Seevölker”, w: *LÄ* 5 (1984), kol. 814-821; D. O'Connor, „The Sea Peoples and the Egyptian Sources”, w: *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, red. E. D. Oren, Philadelphia 2000, 85-100. Wojny Ramzesa III z Ludami Morza szczegółowo omawiają E. H. Cline, D. O'Connor, „The Sea Peoples”, w: *Ramesses III: The Life and Time of Egypt's Last Hero*, red. E. H. Cline, D. O'Connor, Ann Arbor 2012, 180-205.

³³ Na temat strajków w Deir el-Medina w czasach Ramzesa III zob. P. Vernus, *Affaires et scandales sous les Ramsès. La Crise des Valeurs dans l'Égypte du Nouvel Empire*, Paris 1993, 75-99; F. Taterka, Strajki robotników egipskich z Deir el-Medina w czasach Ramzesa III (w przygotowaniu). Więcej

O spisku wspomina kilka źródeł: *Papyrus Sądowy z Turynu*³⁴, *Papyrus Rollina*, *Papyrus Lee* i *Papyrus z Varzy*³⁵ (trzy ostatnie pierwotnie stanowiły zapewne jeden tekst³⁶) oraz fragmenty zaginionych *Papyrusów Rifauda*³⁷. Należy jednak zaznaczyć, że *Papyrus Sądowniczy z Turynu*, wbrew swej nazwie i w przeciwieństwie do pozostałych źródeł, nie jest dokumentem sądowym, ale raczej tekstem literackim wzorowanym na dokumencie administracyjnym; dokładny cel jego spisania pozostaje jednak trudny do określenia³⁸.

informacji na temat panowania Ramzesa III znaleźć można w: P. Grandet, *Ramsès III. Histoire du règne*, Paris 1993 oraz *Ramses III*, red. E. H. Cline, D. O'Connor. O możliwym strajku robotników z Deir el-Medina już w czasach Merenptaha z XIX dynastii zob. H.-W. Fischer-Elfert, „A Strike in the Reign of Merenptah? plus The Endowment of Three Cult Statue(tte)s on Behalf of the Same King at Deir el-Medina (Pap. Berlin P. 23300 and P. 23301)”, w: *Forschung in der Papyrussammlung: Eine Festgabe für das Neue Museum*, red. V. M. Lepper, Berlin 2012, 47-73.

³⁴ pTuryn 1875; T. Devéria, *Le Papyrus Judiciaire de Turin et les Papyrus Lee et Rollin. Étude égyptologique*, Paris 1868, pl. I-IV (transkrypcja hieroglificzna w: K. A. Kitchen *Rameside Inscriptions. Historical and Biographical V*, Oxford 1983, 350, 1-360, 11; dalej cyt. jako *KRI V*). Por. także A. de Buck, „The Judicial Papyrus of Turin”, *JEA* 23 (1937), 152-164.

³⁵ *Papyrus Rollina* (przechowywany obecnie w Bibliothèque Nationale de France, nr inw. BNF 195) i *Papyrus Lee* (przechowywany obecnie w zbiorach Pierpont Morgan Library w Nowym Jorku) zostały opublikowane przez T. Devéria, *Le Papyrus Judiciaire*, pl. V-VI (transkrypcja hieroglificzna w: H. Goedicke, „Was Magic Used in the Harem Conspiracy against Ramesses III? (P.Rollin and P.Lee)”, *JEA* 49 (1963), pl. X-XI oraz *KRI V*, 360, 16-363, 9). *Papyrus z Varzy* (Muzeum Auguste'a Grassetta, nr inw. VA 122) po raz pierwszy wspomniany przez F. Chabasa, „Lettre de Mr. F. Chabas à Mr. Lepsius”, *ZAS* 5 (1867), 76-78, został opublikowany przez A. H. Gardinera, *Rameside Administrative Documents*, London – Oxford 1948, xviii-xix oraz 59-60 i przez H. Loffeta i V. Matoïan, „Le papyrus de Varzy”, *RdE* 47 (1996), 29-37 (choć ci ostatni sądzą, że *Papyrus z Varzy* nie dotyczy spisku haremowego z czasów Ramzesa III).

³⁶ S. I. Groll, „The Stenographic Style of Papyrus Lee, Papyrus Rollin, Papyrus Varzy, and the Judicial Papyrus of Turin”, w: *The Bible World: Essays in Honor of Cyrus H. Gordon*, red. G. Rendsburg, New York 1980, 67-77.

³⁷ J.-J. Rifaud, *Voyage en Égypte, en Nubie, et lieux circonvoisins, depuis 1805 jusqu'en 1827*, Paris 1830-1836, pl. 187, por. także S. Sauneron, J. Yoyotte, „Le texte hiératique Rifaud”, *BIFAO* 50 (1952), 107-117; *KRI*, 363, 10-366, 14 oraz dalsze fragmenty opublikowane przez Y. Koeniga, „Nouveaux textes Rifaud II (document E)”, *CRIPPEL* 11 (1989), 53-58 oraz tegoż, „À propos de la conspiration du harem”, *BIFAO* 101 (2001), 303-314.

³⁸ S. R. Snape, „The Legacy of Ramesses III and the Libyan Ascendancy”, w: *Ramses III*, red. E. H. Cline, D. O'Connor, 412-413. Zdaniem Y. Koeniga, „À propos de la conspiration”, 293-302, *Papyrus Sądowniczy z Turynu* miał magicznie chronić Ramzesa III w zaświatach przed groźbą zemsty ze strony spiskowców. Hipoteza P. Grandeta, *Ramsès III*, 240-241, oraz tegoż w *Le Papyrus Harris I (BM 9999)*, I (*BdE* 109/1), Le Caire 2005², 122-127, zgodnie z którą *Papyrus Sądowniczy z Turynu* miał być (podobnie jak *Wielki Papyrus Harris I*) wywieszony przy wejściu do świątyni w Medinet Habu, wydaje się zupełnie nieprawdopodobna.

Inicjatorką spisku przeciw Ramzesowi III była pełna ambicji królowa Tii, jedna z pobocznych małżonek faraona³⁹. Jej głównym poplecznikiem był niejaki Pa-bak-kamen, pełniący urząd mistrza komnaty, co jest egipskim odpowiednikiem szambelana. Jak podaje *Papirus Sądowy z Turynu* „Przyprowadzono go (przed sąd) z powodu jego sojuszu, który zawarł z Tii i kobietami (z) haremu, z którymi zawarł przymierze. Zaczął (on) przekazywać ich słowa na zewnątrz, do ich matek (i) braci, którzy tam (byli), mówiąc: «Zbierzcie ludzi, zachęcajcie buntowników, aby podnieśli bunt przeciw panu swemu!». Umieszczono go przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie (i) uznano, że popełnił (on) je. Jego zbrodnie dopadły go. Dostojnicy przesłuchali go (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.”⁴⁰.

Celem spisku było usunięcie starzejącego się władcy i osadzenie na tronie syna Tii Pen-Ta-Ureta⁴¹, zamiast przewidywanego na następcę tronu królewskiego syna Ra-mes-su, przyszłego Ramzesa IV⁴². Do niedawna nie było wiadomo, czy spiskowcom udało się zabić króla, gdyż, jak sądzono, jego mumia, która dotrwała do naszych czasów, nie nosi żadnych śladów gwałtownej śmierci⁴³. Nowsze badania wykazały jednak ranę ciętą na gardle króla, która wskazuje na to, że władca istotnie został zamordowany⁴⁴. Mimo to, nie ulega wątpliwości, iż główny cel intrygi nie został osiągnięty – wszyscy konspiratorzy zostali bowiem schwytani i osądzeni⁴⁵.

³⁹ S. Redford, *The Harem Conspiracy. The Murder of Ramesses III*, DeKald, Illinois 2002, 7-8; J. Tyldesley, *Chronicle of the Queens of Egypt. From Early Dynastic Times to the Death of Cleopatra*, London 2006, 168-171. Główną żoną, która nosiła w Egipcie tytuł Wielkiej Małżonki Królewskiej, Ramzesa III była królowa Aset Ta-hemseret; W. Grajetzki, *Ancient Egyptian Queens. A hieroglyphic dictionary*, London 2005, 73. Ch. Leblanc, „La véritable identité de Pentaouret, le prince «maudit»”, *RdE* 52 (2001), 152 oraz 168-169, uważa jednak, że Tii musiała nosić tytuł Wielkiej Małżonki Królewskiej.

⁴⁰ pTuryn 1875, 4.2-4 (*KRI* V, 352,2-9).

⁴¹ S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 7.

⁴² Na temat tego władcy zob. A. J. Peden, *The Reign of Ramesses IV*, Warminster 1994.

⁴³ Mumia Ramzesa III przechowywana jest obecnie w Muzeum Egipskim w Kairze (nr inw. CG 61083); G. E. Smith, *The Royal Mummies* (CGC n°s 61051-61100), Le Caire, 84-87 oraz pl. L-LII.

⁴⁴ Z. Hawass i in., Revisiting the harem conspiracy and death of Ramesses III: anthropological, forensic, radiological, and genetic study, *BMJ* 345 (2012), 1-9.

⁴⁵ Jeśli Ramzes III istotnie został zamordowany przez spiskowców, to proces rozpocząć się musiał już za panowania Ramzesa IV. *Papirus Sądowy z Turynu* zawiera przemowę Ramzesa III do sędziów, ale najprawdopodobniej jest to przemowa z zaświatów, podobna do tej, która znajduje się na *Wielkim Papirusie Harrisa I* (BM 9999), która również włożona jest w usta Ramzesa III, mimo iż papirus spisany został bez wątplenia w czasach jego następcy; przez odwołanie do swego ojca pragnął on wzmocnić własną władzę; P. Grandet, *Le Papyrus Harris I*, 107-122. P. Tallet, *12 reines d'Égypte qui ont changé l'Histoire*, Paris 2013, 259-282, wysunął jednak przypuszczenie, że spisek na Ramzesa III nigdy nie miał miejsca; w rzeczywistości

Egipskie źródła wskazują jednak, że spisek przeciwko Ramzesowi III zakrojony był na bardzo szeroką skalę, co czyni z niego prawdziwy zamach stanu⁴⁶. Konspiratorzy próbowali bowiem wykorzystać oddziały łuczników z Kusz, dowodzone przez niejakiego Bin-em-Uasetę, którego do spisku wprowadziła jego siostra z królewskiego haremu⁴⁷. Wiadomo także, iż spiskowcy postanowili posłużyć się dużo potężniejszą bronią. Jak podaje *Papirus Rollina*, przeprowadzenie spisku na życie Ramzesa III możliwe było dlatego, że jeden z nich „zaczął sporządzać pisma magiczne, aby doprowadzić do odciążenia (strażników i) wywołać zamieszanie, wykonując kilka (wizerunków) bogów z wosku (i) kilka (wizerunków) ludzi, aby osłabić członki ludzi. Zostały one umieszczone w dłoni Pa-bak-kamena, któremu pa-Ra⁴⁸ nie pozwolił dłużej sprawować (funkcji) mistrza komnaty, (oraz) innych wielkich wrogów.”⁴⁹.

Należy jednak podkreślić, iż w starożytnym Egipcie słowo „magia” nie oznaczało różnego rodzaju sztuczek wykonywanych przez iluzjonistów, ale potężną siłę twórczą, personifikowaną przez boga o imieniu Heka, jednego z towarzyszy boga słonecznego. Magia (*ḥkꜣ*) jest więc siłą, która pozwalała bogu Ra urzeczywistnić lub unicestwić rzecz, którą wytworzył w swym umyśle (*sjꜣ*) oraz wypowiedział swym językiem (*ḥw*). Z drugiej strony magia oznaczała także wszelką działalność mającą na celu podporządkowanie sobie owej potężnej siły⁵⁰.

W ten sposób odprawianie przez spiskowców zakazanych rytuałów miało pozbawić króla magicznej ochrony, co z kolei umożliwić miało wymierzenie mu skutecznego i śmiertelnego ciosu⁵¹.

Ramzes IV, oskarżając swego przyrodniego brata o spisek, pragnął tym samym wyeliminować konkurencyjnego pretendenta do tronu wraz z całym jego stronnictwem. Tego rodzaju hipoteza nie wydaje się jednak przekonująca.

⁴⁶ *Papirus Sądowy z Turynu* wymienia z imienia 33 spiskowców, wspominając ponadto o sześciu żonach ludzi z bramy haremu oraz o nieokreślonej liczbie kobiet z haremu; S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 23-25 oraz 72-87.

⁴⁷ pTuryn 1875, 5.3 (*KRI V*, 357, 5-11).

⁴⁸ Od czasów amarneńskich z nie do końca jasnych powodów imiona bóstw związanych ze słońcem (Atona, Ra, Szu) występują często w źródłach z rodzajnikiem określonym *pa* (*pꜣ*), a więc pa-Aton, pa-Ra czy pa-Szu. Należy jednak zaznaczyć, iż pojawienie się nowej formy nie oznaczało całkowitego wyeliminowania dawnej formy imienia bóstwa, stąd na przykład bóg Ra występuje w tekstach ramessydzkich zarówno jako Ra jak i pa-Ra. Rozpowszechniona w literaturze przedmiotu forma Pre wydaje się nietrafna, ponieważ może ona budzić wrażenie, iż chodzi o zupełnie inne bóstwo.

⁴⁹ pRollin, 1-2 (*KRI V*, 360, 16-361, 4). O wykorzystaniu magii przez spiskowców wspomina również pLee 1.1-2.5 (*KRI V*, 361, 13-363, 10), który pierwotnie był częścią tego samego dokumentu. Por. także P. Vernus, *Affaires et scandales*, 150-153.

⁵⁰ R. K. Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice* (SAOC 54), Chicago 2008⁴, 3-28.

⁵¹ H. Goedicke, „Was Magic Used”, 71-92, sądzi, iż spiskowcy nie posługiwali się magią ani innymi siłami nadprzyrodzonymi. Jego zdaniem teksty z *Papirusu Rollina* i *Papirusu Lee* wspominają o fałszowaniu dokumentów, które miały umożliwić spiskowcom dostanie się

Wszystkie omówione tu przypadki spisków haremowych⁵² pozwalają wysnuć pewne wnioski o charakterze ogólnym dotyczące tego rodzaju zjawiska w starożytnym Egipcie. Spiski haremowe w kraju nad Nilem miały miejsce zwykle w początkach panowania danej dynastii, gdy pozycja rodziny panującej nie była jeszcze silnie ugruntowana. Prawdopodobnie ich głównym celem było obalenie panującego władcy i zastąpienie go jednym z młodych synów królewskich, który najczęściej był dzieckiem którejś z pobocznych małżonek króla. Warto dodać, że spiskowcy sięgali po różne metody, by zrealizować swój cel, posilkując się często wykorzystaniem magii.

Należy z całą mocą podkreślić, że zamach na życie króla nie był nigdy efektem społecznego niezadowolenia czy powszechnego buntu egipskiej ludności. Wręcz przeciwnie, inicjatorami spisków przeciwko królowi były zazwyczaj kobiety z królewskiego harem, wspierane przez wysokich urzędników państwowych, w tym, niekiedy, przez samego wezyra. Sporą rolę w spiskach odgrywały także osoby z najbliższego otoczenia króla, takie jak gwardziści czy urzędnicy pełniący rozmaite funkcje w królewskim haremie. Udział osób mających częsty i bezpośredni dostęp do króla⁵³ i, co za tym idzie, widzących go we wszystkich jego słabościach, pozwala do pewnego stopnia zrozumieć, w jaki sposób możliwe było samo zaistnienie zjawiska zamachu na życie faraona, który był wszak jedynym pośrednikiem między bogami a ludźmi i gwarantem kosmicznego porządku ustanowionego przez Ra w momencie stworzenia świata, który starożytni Egipcjanie określali słowem *mꜣꜥt* (*Ma'at*)⁵⁴.

do króla, nie zaś o pismach magicznych. Goedicke nie bierze jednak pod uwagę faktu, że wśród spiskowców wymienieni są znawca (magii) Pa-Ra-kamenef oraz nadzorca kapłanów *uab* Sachmet Iri (pTuryń 1875, 5.5 = *KRI* V, 358, 12), a więc ludzie odpowiedzialni za zajmowanie się magią; J. F. Borghouts, „Magie”, kol. 1146. Ponadto dyskusyjne jest samo znaczenie, które terminowi „magia” nadaje Goedicke. Dla Egipcjan *ḥkꜣ* nie była bowiem siłą nadprzyrodzoną czy ponadnaturalną, jak zdaje się sądzić wspomniany badacz. Wręcz przeciwnie, był to jeden ze strukturalnych elementów świata, jedna z głównych sił rządzących przyrodą. Posłużenie się siłą *ḥkꜣ* podczas spisku na życie faraona, którego, zdaniem Egipcjan, strzegli wszak sami bogowie, wydaje się zatem wielce prawdopodobne; P. Vernus, *Affaires et scandales*, 150-153; R. K. Ritner, *The Mechanics*, 192-214. Warto zauważyć, że wśród spiskowców z czasów Tetiego także znajdowała się osoba zaznajomiona z magią – główny medyk Sanch-ui-Peteh.

⁵² Nie wiadomo niestety, czy omówione tu spiski są wszystkimi, które miały miejsce w starożytnym Egipcie. Możliwe, że w rzeczywistości było ich więcej, jednakże, z powodu braku źródeł, nie da się tego stwierdzić z całą pewnością. O możliwości spisku haremowego w czasach Thotmesa III z XVIII dynastii, zob. F. Taterka, „An Intriguing Passage from the Akhenaten's Boundary Stelae Evoking Royal Ancestors”, *GM* 242 (2014), 111-117.

⁵³ Na temat problemu dostępu poddanych do faraona zob. S. A. el-A. el-Menshawy, *Studies in Access to the King, the Interaction with the Court and the Subjects until the End of the New Kingdom*, rozprawa doktorska, University of Liverpool 2000.

⁵⁴ Jak podaje jeden z egipskich tekstów „Umieścił Ra króla (X) na ziemi żyjących na zawsze (i) na wieczność (po to), aby sądził ludzi (i) aby zaspokajał bogów, aby sprawiał, że istnieć

Przypadek Ramzesa III przynosi również ciekawe informacje na temat sposobu sądenia spiskowców w starożytnym Egipcie⁵⁵. Sam władca w tekście z *Papyrusu Sądowego z Turynu* stwierdza, iż jego urzędnicy „poszli, zbadali (i) zadali śmierć tym, którzy zadawali śmierć własnymi rękami, lecz (ja) nie znam ich. Wymierzili karę innym, lecz (ja) nie znam [ich]. Lecz [przykazałem im wyraźnie], mówiąc «Uważajcie (i) strzeżcie się, aby (nie) pozwolić, (by) wymierzono karę (jakimukolwiek) [człowiekowi, przez dostojnika] niesłusznie, gdy nie (zasłużył) on na nią!». Oto, co powtarzałem nieustannie.”⁵⁶.

Tekst egipski pokazuje, że kary wymierzonej spiskowcom nie należy więc traktować jako zemsty ze strony faraona. Wręcz przeciwnie, tekst włożony w usta Ramzesa III stwierdza, iż król nie zna spiskowców, odsuwając od niego winę za to, co ich spotkało. Kara jest bowiem efektem ich własnych działań – sami ją na siebie ściągnęli, dopuszczając się tak haniebnego czynu, jakim jest zamach na życie króla i tylko siebie samych mogą winić za swój los⁵⁷.

Najcięższe kary wymierzono przywódcom spisku, zostali oni bowiem skazani na śmierć i straceni, ich ciała zaś najprawdopodobniej spalono, a prochy rozsypano do Nilu⁵⁸. Co więcej, analiza imion głównych spiskowców, jak Pa-bak-kamen czy Mesed-su-Ra, które znaczą odpowiednio: „Ślepy-sługa” (*p3-b3k-k3mn*) i „Nienawidzigo-Ra” (*msd-sw-rʿ*)⁵⁹, pokazuje, że imiona przywódców spisku zostały zmienione, aby uniemożliwić im odrodzenie się do nowego życia w zaświatach⁶⁰.

będzie *Ma'at* (i) aby niszczył *Isefet*, przez to, że dawał będzie ofiary bogom, (a ofiarę), która wychodzi na głos jako chleb i piwo duchom *ach*”; tłumaczenie na podstawie wydania J. Assmann, *Der König als Sonnenpriester. Ein kosmographischer Begleittext zur kultischen Sonnenhymnik in thebanischen Tempeln und Gräbern* (ADAIK 7), Glückstadt 1970, 19. Więcej na temat egipskiej koncepcji *Ma'at* zob. tegoż, *Ma'at, l'Égypte pharaonique et l'idée de justice sociale*, Paris 1989 oraz tegoż, *Ma'at. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*, München 1995².

⁵⁵ Więcej informacji na temat egipskiego sądownictwa znaleźć można w: E. D. Bedell, *Criminal Law in the Egyptian Ramesside Period*, Ann Arbor, Michigan 1974.

⁵⁶ pTuryn 1875, 2.6-9 (*KRI* V, 351,1-6).

⁵⁷ P. Vernus, *Affaires et scandales*, 142-143.

⁵⁸ W *Naukach wiernego sługi* według wersji ze steli Sehetep-ib-Ra, z czasów Amenemhata III z XII dynastii (§ 6,3-5), mówi się, że „ten, którego miłuje król, osiągnie czcigodność, (lecz) nie (ma) grobowca dla tego, kto buntuje się przeciw Jego Majestatowi, a jego zwłoki zostaną wrzucone do wody!” (tłumaczenie na podstawie tekstu egipskiego w G. Posener, *L'enseignement loyaliste. Sagesse égyptienne du Moyen Empire*, Paris 1976, 92-93).

⁵⁹ To samo dotyczy imion Pa-Ra-kamenef (*p3-rʿ-k3mn.f* – „Pa-Ra-jest-ślepy”); Pen-hui-bin (*pn-hwj-bjn* – „Pen-hui-jest-zły”); Bin-em-Uaset (*bjn-m-w3st* – „Zły-z-Uaset [= Teb]”) czy Pa-nik (*p3-njk* – „Zbrodniarz”); G. Posener, „Les criminels débaptisés et les morts sans noms”, *RdE* 5 (1946), 51-56. Badacz ten przypuszcza, że imiona spiskowców zmienione zostały jeszcze przed procesem, aby pozbawić ich wszelkiej magicznej ochrony.

⁶⁰ P. Vernus, *Affaires et scandales*, 153-154. Dla starożytnych Egipcjan imię było tym, co danej osobie bądź rzeczy nadawało tożsamość, pozwalało bowiem odróżnić ją od innego bytu tego

Nie wszystkich jednak spotkała aż tak straszna kara. Tych, którzy wiedzieli o spisku, ale nie poinformowali o nim faraona, również skazano na śmierć, jednakże pozwolono im popełnić samobójstwo, w zależności od ciężaru przewin, w miejscu przesłuchania lub we własnym domu, co najwyraźniej uważano za mniejszą hańbę. Co ciekawe, ten ostatni rodzaj kary spotkał również samego Pen-Ta-Ureta, którego spiskowcy próbowali wszak osadzić na egipskim tronie: „Pen-Ta-Uret, ten, któremu nadano inne imię⁶¹. Przyprowadzono go (przed sąd) z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) <z> Tii, swą matką, gdy snuła ona swe plany razem z kobietami (z) haremu, podnosząc bunt przeciw panu jego. Umieszczono go przed podczaszymi, aby go przesłuchać, uznano go za winnego, lecz pozostawiono go w miejscu jego (i) śmierć zadał sobie sam.”⁶².

Jak się wydaje, w tym przypadku o złagodzeniu kary zdecydowało królewskie pochodzenie Pen-Ta-Ureta; syna samego króla nie należało bowiem traktować na równi ze zwykłymi spiskowcami, mimo wszelkich zbrodni, jakich mógł się dopuścić. Nie wiadomo, co stało się z ciałem Pen-Ta-Ureta, choć istnieją przesłanki, iż to właśnie z nim należy identyfikować mumię Mężczyzny E, która została odnaleziona w królewskiej skrytce w Deir el-Bahari⁶³.

Nie wiadomo natomiast, jaki los spotkał inicjatorkę spisku, królową Tii; zaden z zachowanych dokumentów nie wspomina bowiem o najmniejszej nawet karze nałożonej na królewską małżonkę⁶⁴.

Co ciekawe, *Papirus Sądowy z Turynu*, po wyliczeniu wszystkich spiskowców i wymierzonych im kar, wymienia także „ludzi, na których wykonano karę pod postacią obciążenia nosa (i) uszu⁶⁵ z powodu zaniedbania, którego się dopuścili (w stosunku do) dobrych instrukcji, które im wydałem. Oto kobiety poszły, a oni

rodzaju. W ten sposób zniszczenie imienia oznaczało całkowite unicestwienie danej osoby bądź rzeczy, która zatracala swą tożsamość; tenże, „Name”, w: *LÄ* 4 (1982), kol. 320-326; E. Brunner-Traut, „Namenstilgung und -verfolgung”, w: tamże, kol. 338-341.

⁶¹ Jak się wydaje, słowa te świadczą o tym, że spiskowcy zdążyli ustalić królewską tytulaturę dla Pen-Ta-Ureta jeszcze przed dokonaniem właściwego zamachu; A. de Buck, „Turin Judicial Papyrus”, 156, przyp. 1; P. Vernus, *Affaires et scandales*, przyp. 27, na s. 232. Natomiast C. Leblanc, „La véritable identité”, 151-181, uważa, że słowa te odnoszą się raczej do przymusowej zmiany imienia, która była karą za udział w spisku. W rzeczywistości Pen-Ta-Uret nazywać się miał Sutech-her-chepeszef I, miał być on ojcem Ramzesa VIII. Jego hipoteza nie wydaje się jednak przekonująca.

⁶² pTuryn 1875, 5.7 (*KRI* V, 358, 9-14).

⁶³ Mumia ta przechowywana jest obecnie w zbiorach Muzeum Egipskiego w Kairze (nr inw. CG 61098); G. E. Smith, *The Royal Mummies*, 114-116 oraz pl. XCIV-XCV.

⁶⁴ S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 25; J. Tyldesley, *The Chronicle of the Queens*, 170.

⁶⁵ Na temat tego rodzaju kary zob. D. Lorton, „The Treatment of Criminals in Ancient Egypt through the New Kingdom”, *JESHO* 20 (1977), 40; W. Boochs, „Das altägyptische Strafverfahren bei Straftaten von besonderem staatlichem Interesse”, *GM* 109 (1989), 23.

zbliżyli się do nich w miejscu, w którym (były). Spędzali tam czas, pijąc piwo z nimi (oraz) z Pa-isem. I tak ich zbrodnia spadła na nich.”⁶⁶.

Wśród owych ludzi wymienieni są Pa-Basa oraz Mai, a więc dwóch z dwunastu urzędników, którym Ramzes III powierzyć miał sąd nad spiskowcami. Pokazuje to, że konspiratorzy do ostatniej chwili usiłowali odwrócić od siebie nieszczęsny los, wpływając na sędziów za pomocą młodych i pięknych kobiet. Ich wysiłki zakończyły się jednak niepowodzeniem, a nieuczciwych sędziów spotkała zasłużona kara. Jeden z nich, Pa-Basa, nie mogąc znieść bólu i hańby, postanowił nawet odebrać sobie życie⁶⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje także przypadek „człowieka, który sprzymierzył się z nimi. Udzielono mu reprimendy w złych i surowych słowach, lecz pozostawiono go (samemu sobie i) nie uczyniono mu (żadnej) krzywdy.”⁶⁸.

Człowiekiem tym był nosiciel sztandaru z oddziałów piechoty Heri, który także był jednym z dwunastu urzędników wyznaczonych przez króla do osądzenia spiskowców. Przypuszczać można, iż uniknął on surowej kary dlatego, że, chociaż w pierwszej chwili dołączył do swych nieuczciwych kolegów, w końcu postanowił jednak wrócić na właściwą drogę. Prawdopodobnie to właśnie on był tym, który doniósł o nieuczciwości Pa-Basy i innych osób, którym za karę obcięto nos i uszy⁶⁹.

Przypadek Heriego, którego w drodze łaski ukarano jedynie solidną reprimendą, pokazuje, iż egipscy sędziowie dokładnie przestrzegali instrukcji udzielonych przez króla, aby wymierzać tylko sprawiedliwą karę, nie szukali zaś kozła ofiarnego po to, aby przypodobać się władcy, który padł ofiarą spisku, lub też – w przypadku udanego zamachu – jego następcy, który rozkazał przeprowadzić proces.

⁶⁶ pTuryn 1875, 6.1 (*KRI V*, 359, 14-360, 2).

⁶⁷ pTuryn 1875, 6.2 (*KRI V*, 360, 3-4).

⁶⁸ pTuryn 1875, 6.6 (*KRI V*, 360, 8-10).

⁶⁹ P. Vernus, *Affaires et scandales*, 156.

ANEKS

PEŁNY PRZEKŁAD TEKSTU
Z PAPIRUSU SĄDOWEGO Z TURYNU⁷⁰

^{1.1}[...] Władca Iunu⁷¹ [...] ^{1.2}[...] ziemia [...] ^{1.3}[...] ziemia aż do [...] ^{1.4}[...] bydło [...] ^{1.5}[...] aby przyprowadzić do [...] ^{1.6}[...] wszystkich wobec [...] ^{1.7}[...] przyprowadzić [...] ^{1.8}[...] ludzi, mówiąc [...] ^{1.9}[...] oto ci, którzy (są) ^{2.1}odrazą dla ziemi. Oto poleciłem⁷² nadzorcy Domu Srebra⁷³ Mentu-em-Tau, nadzorcy Domu Srebra Pai'ef-raui, ^{2.2}nosicielowi wachlarza Karze, podczaszemu Pa-Basie, podczaszemu Qedendennie podczaszemu Ba'al-mahirowi⁷⁴, ^{2.3}podczaszemu Pa-ir-sunu, podczaszemu Dzehuti-rech-neferowi, królewskiemu heroldowi Pen-renutowi, pisarzowi Maiowi, ^{2.4}pisarzowi Pa-Ra-em-hebowi z miejsca (prze-

⁷⁰ Poniższe przekłady stanowią pierwsze pełne tłumaczenia źródeł odnoszących się do spisku przeciw Ramzesowi III na język polski. We wszystkich poniższych przekładach nawiasy okrągłe () oznaczają słowa dodane przez tłumacza w celu lepszego zrozumienia tekstu, nawiasy kwadratowe [] oznaczają słowa niezachowane w oryginale, ale możliwe do odtworzenia, natomiast [...] oznacza fragment niezachowany w oryginale i niemożliwy do odtworzenia lub też fragment niezrozumiały. Nawiasy ostre < > oznaczają słowa lub znaki opuszczone przez starożytnego pisarza, które jednak, ze względów gramatycznych, powinny się w danym miejscu znajdować. Słowa zapisane pogrubioną czcionką oznaczają fragmenty zapisane w oryginalnym tekście czerwonym tuszem. Zabieg ten stosowano w tekstach egipskich dla oddzielenia pewnych zamkniętych części tekstu, na podobnej zasadzie, jak dziś stosuje się akapity; G. Posener, „Sur l'emploi de l'encre rouge dans les manuscrits égyptiens”, *JEA* 37 (1951), 75-80. Podstawą tłumaczenia *Papirusu Sądowego z Turynu* była wersja hieroglificzna w: *KRI* V, 350, 1-360, 11. Z ważniejszych przekładów na języki obce wymienić należy angielskie tłumaczenia w: J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt. Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest IV*, Chicago 1906, § 416-453 (dalej cyt. jako *BAR* IV); A. de Buck, „Turin Judicial Papyrus”, 153-156; S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 10-17; A. J. Peden, *Egyptian Historical Inscriptions of the Twentieth Dynasty*, Jonsered 1994, 195-210; K. A. Kitchen, *Rameside Inscriptions Translated and Annotated V: Setnakht, Ramesses III & Contemporaries*, Oxford 2008, 297-302 (dalej cyt. jako *KRITA* V) oraz francuskie w: T. Devéria, *Le Papyrus Judiciaire de Turin*, 14-35 oraz P. Vernus, *Affaires et scandales*, 142-157.

⁷¹ Iunu to egipska nazwa miasta Heliopolis, centrum kultu boga Ra; L. Kákosy, „Heliopolis”, w: *LÄ* 2 (1977), kol. 1111-1113; S. Quirke, *The Cult of Ra. Sun-worship in Ancient Egypt*, London 2001, 73-114. Epitet „Władca Iunu” stanowił część imienia własnego Ramzesa III; J. von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen* (MÄS 49), Mainz 1999², 166-167 (E 1-4).

⁷² Słowa te wypowiedział prawdopodobnie król Ramzes III. Nie oznacza to jednak, jak wspomniano wyżej, że proces spiskowców rzeczywiście rozpoczął się jeszcze w czasach jego panowania.

⁷³ Egipskie określenie skarbcza; B. Schmitz, „Schatzhaus(vorsteher)”, w: *LÄ* V (1984), kol. 536-539.

⁷⁴ Imię semickie oznaczające „Ba'al.-jest-wojownikiem”; T. Schneider, *Asiatische Personennamen in ägyptischen Quellen des Neuen Reiches* (OBO 114), Freiburg – Göttingen 1992, 86.

chowowania) pism⁷⁵ (oraz) nosicielowi sztandaru Heriemu z oddziałów piechoty, ^{2.5}mówiąc: „Co do tych słów, które mówią ludzie – nie znam ich. Winniście (więc) iść zbadać to!” ^{2.6}Poszli (zatem), zbadali (i) zadali śmierć tym, którzy zadawali śmierć własnymi rękami, ^{2.7}lecz (ja) nie znam ich. Wymierzili karę innym, lecz (ja) nie znam [ich]. ^{2.8}Lecz [przykazałem im wyraźnie], mówiąc „Uważajcie (i) strzeżcie się, aby (nie) pozwolić, (by) wymierzona została kara (jakiemukolwiek) ^{2.9}[człowiekowi, przez dostojnika] niesłusznie, gdy nie (zasłużył) on na nią!”. Oto, co powtarzałem nieustannie. ^{3.1}Co do wszystkiego, co zostało uczynione, to oni są tymi, którzy to uczynili. ^{3.2}Niech obróci się wszystko, co uczynili, przeciw głowom ich! ^{3.3}Ja (zaś) jestem pod osłoną (i) pod ochroną przez całą wieczność, jestem (bowiem) ^{3.4}ze sprawiedliwymi królami, którzy (są) przed Amonem-Ra, królem bogów, (i) przed Ozyrysem, Panem Wieczności.

^{4.1}Ludzie⁷⁶ przyprowadzeni z powodu wielkich zbrodni, które popełnili, (i) umieszczeni w miejscu przesłuchania przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania, aby zostali przesłuchani przez nadzorcę Domu Srebra Mentu-em-Tai, nadzorcę Domu Srebra Pai'ef-raui, nosiciela wachlarza Karę, podчасzego Pa-Basę, pisarza Maia z miejsca (przechowywania) pism (i) nosiciela sztandaru Heriego. Przesłuchano ich, uznano ich za winnych (i) sprawiono, (że) spadła na nich ich kara (i) zbrodnie ich pochwyciły ich.

^{4.2}Wielki wróg Pa-bak-kamen, który był mistrzem komnaty⁷⁷. Przyprawdono go z powodu jego sojuszu, który zawarł z Tii⁷⁸ i kobietami (z) haremu, z którymi zawarł przymierze. Zaczął (on) przekazywać ich słowa na zewnątrz do ich matek (i) braci, którzy tam (byli), mówiąc: „Zbierzcie ludzi, zachęcajcie buntowników, aby podnieśli bunt przeciw panu swemu!”. Umieszczono go przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie (i) uznano, że popełnił (on) je. Jego zbrodnie dopadły go. Dostojnicy przesłuchali go (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.3}Wielki wróg Mesed-su-Ra, który był podчасzym. Przyprawdono go z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) <z> Pa-bak-kamenem, który był mistrzem komnaty, oraz z kobietami, aby zachęcić buntowników, aby podnieśli bunt przeciw panu swemu. Umieszczono go przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

⁷⁵ Egipskie określenie archiwów.

⁷⁶ W tym miejscu zaczyna się pierwsza lista oskarżonych, wymieniająca przywódców spisku, których spotkały najcięższe kary.

⁷⁷ Egipski tytuł, który prawdopodobnie był odpowiednikiem szambelana.

⁷⁸ Poboczna małżonka Ramzesa III, inicjatorka spisku; J. Tyldesley, *Chronicle of the Queens*, 168-171.

^{4.4}Wielki wróg Pa-nik, który był nadzorcą królewskiej komnaty w haremie wędrownym. Przyprawiono go z powodu faktu, (iż) sprzymierzył się (on) z Pa-bak-kamenem (i) Mesed-su-Ra, aby podnieść bunt przeciw panu swemu. Umieszczono go przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.5}Wielki wróg Pen-duau, który był pisarzem królewskiej komnaty w haremie wędrownym. Przyprawiono go z powodu faktu, (iż) sprzymierzył się (on) z Pa-bak-kamenem, Mesed-su-Ra (i) innym wrogiem, który był nadzorcą królewskiej komnaty, (i) kobietami (z) haremu, aby zawiązać spisek z nimi, aby podnieść bunt przeciw panu swemu. <Umieszczono> go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.6}Wielki wróg Pa-czau-em-di-Imen, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu tego, iż słyszał (on o) planach, które uczynili ludzie spiskujący z kobietami (z) haremu, lecz nie ujawnił tego. Umieszczono go przed wielkimi dostojnikami z miejsca przesłuchania. Zbadano jego zbrodnie, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.7}Wielki wróg Karpus⁷⁹, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu zamiarów, (o) których słyszał, lecz które zachował w sekrecie. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.8}Wielki wróg Cha-em-Ipet, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu zamiarów, (o) których słyszał, lecz które zachował w sekrecie. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.9}Wielki wróg Cha-em-mal, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu zamiarów, (o) których słyszał, lecz zachował w sekrecie. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.10}Wielki wróg Sutech-em-Per-Džehuti, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu zamiarów, (o) których słyszał, lecz które zachował w sekrecie. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.11}Wielki wróg Sutech-em-Per-Imen, który był strażnikiem haremu wędrownego. Przyprawiono go z powodu zamiarów, (o) których słyszał, lecz które

⁷⁹ Imię obcego pochodzenia o niejasnej etymologii; Th. Schneider, *Asiatische Personennamen*, 212-213.

zachował w sekrecie. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.12}Wielki wróg Ulen⁸⁰, który był podczaszym. Przyprawiono go z powodu tego, iż słyszał (on o) zamiarach mistrza komnaty, który przebywał wraz z nim, lecz zachował je w sekrecie i nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.13}Wielki wróg Asza-heb-sed, który był pomocnikiem Pa-bak-kamena. Przyprawiono go z powodu tego, iż słyszał (on o) zamiarach Pa-bak-kamena, który był spiskowcem, lecz nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.14}Wielki wróg Pa-Lik⁸¹, który był podczaszym (i) pisarzem Domu Srebra. Przyprawiono go z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) z Pa-bak-kamenem. Słyszał (on o) jego zamiarach, lecz nie złożył o tym raportu. Przyprawiono go przed urzędników z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{4.15}Wielki wróg (z) Libu⁸² Yenen, który był podczaszym. Przyprawiono go z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) z Pa-bak-kamenem. Słyszał on (o) jego zamiarach, lecz nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, że spadła na niego jego kara.

^{5.1}Żony ludzi (z) bramy haremu, które złączyły się z ludźmi snującymi te zamiary, które zostały umieszczone przed dostojnikami z miejsca przesłuchania. Uznano je za winne (i) sprawiono, (że) spadła na nie ich kara. 6 kobiet.

^{5.2}Wielki wróg Pa-iri, syn Rummy⁸³, który był nadzorcą Domu Srebra. Przyprawiono go z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) z wielkim wrogiem Pen-hui-binem, z którym się sprzymierzył, aby zachęcić buntowników, aby podnieśli bunt przeciw panu swemu. Umieszczono go przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{5.3}Wielki wróg Bin-em-Uaset, który był dowódcą łuczników z Kusz⁸⁴. Przyprawiono go z powodu wiadomości, którą wysłała do niego jego siostra, która

⁸⁰ Imię obcego pochodzenia; tamże, 80-81.

⁸¹ Imię to znaczy tyle, co „Licyjczyk”; P. Vernus, *Affaires et scandales*, przyp. 31 na s. 21.

⁸² *Libu* to nazwa jednego z plemion koczowniczych żyjących na zachód od Egiptu, od którego pochodzi nazwa „Libia”; J. Osing, „Libyen, Libyer”, w: *LÄ* 3 (1980), kol. 1015-1033.

⁸³ Imię semickie; Th. Schneider, *Asiatische Personennamen*, 153-153.

⁸⁴ Kusz to nazwa regionu leżącego na południe od trzeciej katarakty Nilu. Od czasów Nowego Państwa stał się on częścią Egiptu zarządzaną przez urzędnika noszącego tytuł Syna Królewskiego

(była) w haremie wędrownym, mówiąc: „Zbierz ludzi, wywołaj wojnę i przybądź, aby podnieść bunt przeciw panu twemu!”. Umieszczono go przed Qedendenną, Ba'al-mahirem, Pa-ir-sunu (i) Džehuti-rech-neferem. Przesłuchano go, uznano go za winnego (i) sprawiono, (że) spadła na niego jego kara.

^{5.4}Ludzie⁸⁵ przyprowadzeni z powodu swych zbrodni (i) z powodu ich sojuszu, który zawarli z Pa-bak-kamenem, Pa-isem (i) Pen-Ta-Uretem. Umieszczono ich przed dostojnikami z miejsca przesłuchania, aby ich przesłuchać. Uznano ich za winnych, lecz pozostawiono ich w swych (własnych) rękach w miejscu przesłuchania (i) sami zadali sobie śmierć, lecz nie uczyniono im (żadnej) krzywdy.

^{5.5}Wielki wróg Pa-is, który był dowódcą armii; wielki wróg Messui, który był pisarzem (z) Domu Życia⁸⁶; wielki wróg Pa-Ra-kamenef, który był znawcą (magii)⁸⁷; wielki wróg Iri⁸⁸, który był nadzorcą kapłanów *uab* Sachmet⁸⁹; wielki wróg Neb-džefau, który był podczaszym; wielki wróg Szad-mesedżer, który był pisarzem (z) Domu Życia. 8 (ludzi).

^{5.6}Ludzie⁹⁰ przyprowadzeni z powodu swych zbrodni do miejsca przesłuchania przed Qedendenną, Ba'al-mahira, Pa-ir-sunu, Džehuti-rech-nefera (i) Meru-si-Imena. Przesłuchano ich w sprawie ich zbrodni, uznano ich za winnych, lecz pozostawiono ich w miejscu ich (i) śmierć zadali sobie sami.

^{5.7}Pen-Ta-Uret, ten, któremu nadano inne imię⁹¹. Przyprowadzono go z powodu jego sojuszu, który zawarł (on) <z> Tii, swą matką, gdy układała ona

(z Kusz); T. Säve-Söderbergh, *Kusch*, w: *LÄ* 3 (1980), kol. 888-893. Por. także S. T. Smith, *Wretched Kush. Ethnic Identities and Boundaries in Egypt's Nubian Empire*, London – New York 2001.

⁸⁵ W tym miejscu zaczyna się druga lista oskarżonych, których wina została najwyraźniej uznana za mniejszą.

⁸⁶ Dom Życia to instytucja świątynna zajmująca się badaniami naukowymi i spekulacją teologiczną; A. H. Gardiner, „The House of Life”, *JEA* 24 (1938), 157-179; W. Helck, „Lebenshaus”, w: *LÄ* 3 (1980), kol. 954-958.

⁸⁷ Egipskie tytuł *ḥrj-tp*, oznacza specyficzną grupę kapłanów specjalizującą się w studiowaniu świętych pism i praktykach magicznych; R. K. Ritner, *The Mechanics*, 220-221. Por. także J. Quaegebeur, „On the Egyptian Equivalent of Biblical ḥartummim”, w: *Pharaonic Egypt, the Bible and Christianity*, red. S. Israelit-Groll, Jerusalem 1985, 162-172.

⁸⁸ Na temat tego urzędnika zob. L. Habachi, P. Ghalioungui, „The «House of Life» of Bubastis”, *CdE* 46/91 (1971), 59-71; F. Känel, *Les prêtres-ouâb de Sekhmet et les conjurateurs de Serkhet (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sections des sciences religieuses 87)*, Paris 1984, 60-66.

⁸⁹ Kapłani *uab* (od egipskiego *w'b* – „czysty”) to najniższa klasa kapłanów; D. M. Doney, „Priesthood”, w: *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt III*, red. D. B. Redford, Oxford 2001, 69; N. Spencer, „Priests and Temples: Pharaonic”, w: *A Companion to Ancient Egypt I*, red. A. B. Lloyd, Oxford 2010, 257. Kapłani *uab* Sachmet zajmowali się medycyną oraz magią; J. F. Borghouts, „Magie”, kol. 1146.

⁹⁰ W tym miejscu zaczyna się trzecia lista oskarżonych, których wina uznana została za jeszcze mniejszą niż ludzi z listy drugiej.

⁹¹ Na temat znaczenia tego sformułowania por. wyżej.

swe zamiary razem z kobietami (z) haremu, podnosząc bunt przeciw panu jego. Umieszczono go przed podczaszymi, aby go przesłuchać, uznano go za winnego, lecz pozostawiono go w miejscu jego (i) śmierć zadał sobie sam.

^{5.8}Wielki wróg Hentu-en-Imen, który był podczaszym. Przeprowadzono go z powodu zbrodni kobiet (z) haremu, (albowiem gdy) przebywał pośród nich, usłyszał (o spisku), lecz nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed podczaszymi, aby go przesłuchać, uznano go za winnego, lecz pozostawiono go w miejscu jego (i) śmierć zadał sobie sam.

^{5.9}Wielki wróg Imen-chau, który był naczelnikiem haremu wędrownego. Przeprowadzono go z powodu zbrodni kobiet (z) haremu, (albowiem gdy) przebywał pośród nich, usłyszał (o spisku), lecz nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed podczaszymi, aby go przesłuchać, uznano go za winnego, lecz pozostawiono go w miejscu jego (i) śmierć zadał sobie sam.

^{5.10}Wielki wróg Pa-iri, który był pisarzem królewskiej komnaty w haremie wędrownym. Przeprowadzono go z powodu zbrodni kobiet (z) haremu, (albowiem gdy) przebywał (on) pośród nich, usłyszał (o spisku), lecz nie złożył o tym raportu. Umieszczono go przed podczaszymi, aby go przesłuchać. Uznano go za winnego, lecz pozostawiono go w miejscu jego (i) śmierć zadał sobie sam.

^{6.1}Ludzie⁹², na których wykonano karę pod postacią obcięcia nosa (i) uszu z powodu zaniedbania, którego się dopuścili (w stosunku do) dobrych instrukcji, które im wydałem⁹³. Kobiety poszły, a oni zbliżyli się do nich w miejscu, w którym (były). Spędzali tam czas, pijąc piwo z nimi (oraz) z Pa-isem. I tak ich zbrodnia spadła na nich.

^{6.2}Wielki wróg Pa-Basa, który był podczaszym. Wykonano na nim karę i pozostawiono (samemu sobie), a on śmierć zadał sobie sam.

^{6.3}Wielki wróg Mai, który był pisarzem z miejsca (przechowywania) pism.

^{6.4}Wielki wróg Tai-nechet, który był żołnierzem z oddziałów piechoty.

^{6.5}Wielki wróg Nanai⁹⁴, który był dowódcą gwardii.

^{6.6}Człowiek⁹⁵, który sprzymierzył się z nimi. Udzielono mu reprimendy w złych i surowych słowach, lecz pozostawiono go (samemu sobie i) nie uczyniono mu (żadnej) krzywdy.

^{6.7}Wielki wróg Heri, który był nosicielem sztandaru z oddziałów piechoty.

⁹² W tym miejscu zaczyna się czwarta lista oskarżonych, która zawiera między innymi imiona niektórych z dwunastu sędziów wyznaczonych przez króla do osądzenia spiskowców.

⁹³ Chodzi tu o instrukcje wydane przez faraona sędziom, przed przystąpieniem do przesłuchiwania oskarżonych.

⁹⁴ Imię obcego pochodzenia; T. Schneider, *Asiatische Personennamen*, 141.

⁹⁵ W tym miejscu zaczyna się prawdopodobnie piąta lista oskarżonych, która zawiera tylko jedno imię.

PEŁNY PRZEKŁAD

PAPIRUSU ROLLINA, PAPIRUSU LEE ORAZ PAPIRUSU Z VARZY⁹⁶

[...] ^{pRollin 1}Zaczął (on) sporządzać pisma magiczne, aby doprowadzić do odciążenia (strażników i) wywołać zamieszanie, wykonując kilka (wizerunków) bogów z wosku (i) kilka (wizerunków) ludzi, aby osłabić członki ludzi. ^{pRollin 2}Zostały one umieszczone w dłoni Pa-bak-kamena, któremu pa-Ra nie pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) mistrza komnaty, (oraz) innych wielkich wrogów, mówiąc: „Pozwólcie im się zbliżyć!” (i) pozwolono ^{pRollin 3}im się zbliżyć. Wtedy sprawił on, (że) [weszli], (aby) uczynić zło, które on ułożył, a któremu pa-Ra nie pozwolił się powieść. Przesłuchano go (i) odkryto prawdę o każdej zbrodni (i) ^{pRollin 4}o każdym złym uczynku, które jego serce *hati*⁹⁷ zamyślało uczynić, a była to prawda⁹⁸. Popełnił (on bowiem) to wszystko razem ze wszystkimi innymi wielkimi wrogami, a (była to) wielka zbrodnia, (karana) ^{pRollin 5}śmiercią, (i) rzecz obrzydliwa dla (całej) tej ziemi. Gdy [po]jął, (że) wielką zbrodnią, (karaną) śmiercią, było to, co uczynił, sam sobie śmierć zadał. [...]

[...] ^{pLee 1.1}Pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów!⁹⁹ – klnąc się wszystkimi przysięgami za każdym [...] „[...] żadnemu [...] ^{pLee 1.2}z miejsca, w którym jestem, ani żadnym ludziom w tej ziemi!”. (Lecz), gdy Pen-hui-bin, który był nadzorcą bydła, powiedział do niego: „Niech zostanie mi oddane jedno (z) pism, które przyda mi powagi (i) autorytetu!”, ^{pLee 1.3}dał mu on jedno (z) pism z imionami (User-Ma'at-Ra-meri-Imena)¹⁰⁰ – oby żył, oby mu się wiodło, oby

⁹⁶ Podstawą przekładu tekstów z *Papyrusów Rollina i Lee* była wersja hieroglificzna w *KRI V*, 360,16-363,9. Z ważniejszych przekładów na języki obce wymienić można angielskie przekłady *BAR IV*, § 454-456; H. Goedickego, „Was Magic Used”, 71-92, S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 18-19 i *KRITA V*, 302-303 oraz francuski P. Vernusa, *Affaires et scandales*, 150-152. Tłumaczenia tekstu z *Papyrusu z Varzy* dokonano na podstawie wydania A. H. Gardiner, *Ramesside Administrative Documents*, 59-60. Z przekładów na inne języki wymienić należy angielski przekład A. H. Gardinera, tamże, xix oraz francuski H. Loffreta i V. Matoïan, „Le papyrus de Varzy”, 34.

⁹⁷ W tekstach egipskich występuje rozróżnienie między sercem (*jb*) a sercem *hati* (*ḥstj*), które jest jednak dla nas niejasne; H. Brunner, „Herz”, w: *LÄ 2* (1977), kol. 1158-1168.

⁹⁸ Słowa te oznaczają, że spiskowców przesłuchiowano po to, aby odkryć prawdę na temat ich zbrodni, a w wyniku przesłuchania okazało się, że rzeczywiście je popełnili.

⁹⁹ Słowa *nh.w wds.w snb.w* to tradycyjna formuła życzeniowa zapisywana zwykle przy słowach odnoszących się do króla. W tekstach literackich formuła ta skierowana jest jednak często nie do władców, o których mowa w tekście, ale do aktualnie panującego króla. Tego rodzaju formuła życzeniowa bywa również stosowana w listach pisanych przez urzędników do swoich zwierzchników. Warto dodać, że zarówno często spotykane tłumaczenie *Życie! Pomyślność! Zdrowie!*, jak i *Oby żył w szczęściu i zdrowiu!*, zaproponowane przez Antoniego Śmieszka, jest nietrafne pod względem gramatycznym.

¹⁰⁰ Jest to tronowe imię Ramzesa III.

był zdrow! – wielkiego boga, jego pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! (Gdy) podczas kontaktu z bogiem¹⁰¹ zebrał się tłum ludzi, on dotarł do części p^{Lee} 1.4^{haremowej} owego innego wielkiego (i) głębokiego miejsca. Zaczął (on) sporządzać (wizerunki) ludzi z wosku (pokryte) pismem, aby sprawić, (że) zostaną zabrane do środka w ręce strażnika Elirama¹⁰², p^{Lee} 1.5^{odciągając} jedną (połowę) oddziału (strażników i) poddając drugą działaniu magii. Zabrano (więc) kilka wiadomości do środka, (a) inne wyniesiono na zewnątrz. Gdy przesłuchano go p^{Lee} 1.6^{na} ich temat, odkryto prawdę o każdej zbrodni (i) każdym złym uczynku, które jego serce *hati* zamyślało uczynić, a była to prawda. Popęnił (on bowiem) to wszystko razem ze p^{Lee} 1.7^{wszystkimi} innymi wielkimi wrogami, którymi brzydzi się każdy bóg (i) każda bogini. Wymierzono mu wielkie kary (i) zadano śmierć, o której rzekli bogowie: „Uczyńcie to przeciw niemu!” p^{Lee} 2.1^[...] z metalu z [...] w koszyku. Poszedł [...] w ręce swej, osłabiony. Co do p^{Lee} 2.2^{[każdej} zbrodni (i) każdego złego uczynku, które popełnił, został (on) przesłuchany na ich temat] (i) odkryto prawdę o każdej zbrodni (i) każdym złym uczynku, które jego serce *hati* zamyślało popełnić, a była [to] prawda. p^{Lee} 2.3^{[Popełnił} (on bowiem) to wszystko razem ze] wszystkimi [innymi] wielkimi wrogami, którymi brzydzi się każdy bóg (i) każda bogini, a wielką zbrodnią, (karaną) śmiercią, (i) czymś wielce obrzydliwym dla (całej) p^{Lee} 2.4^{[tej} ziemi było to, co uczynił. Gdy pojął], (że) wielką [zbrodnią], karaną śmiercią, było to, co uczynił, sam sobie śmierć zadał. Gdy dostojnicy, którzy (byli) przy nim, pojęli, (że) on sam sobie śmierć zadał p^{Lee} 2.5^{[razem} z innymi wielkimi wrogami (i) wszystkim, czym brzydzi się pa-]Ra w całości, o którym pisma mowy boga¹⁰³ mówią: „Uczyńcie to przeciw niemu!” [...]

p^{Varzy} 1^[...] sprawił, (że) zatarto piętna z żelaza. Ujął paletkę pisarską w dłoń swą (i) wykonał jeden (znak) *rudż*¹⁰⁴ (i) jeden znak *iun*¹⁰⁵ wewnątrz niego. p^{Varzy} 2^[...] tym, co zrobiłeś, (było) oznakowanie całego bydła, (które należy do) mnie, piętnem z żelaza, które mówi: *rudż-iun*¹⁰⁶. Uczynienie wiadomym¹⁰⁷ wyglądu

¹⁰¹ O znaczeniu zwrotu tłumaczonego tu jako kontakt z bogiem (*ph ntr*) zob. J.-M. Kruchten, „Un instrument politique original: La «belle fête de *ph ntr*» des rois-prêtres de la XXIe dynastie”, *BSFE* 103 (1985), 6-26; Y. Koenig, „À propos de la conspiration”, 303-309.

¹⁰² Imię obcego pochodzenia T. Schneider, *Asiatiscbe Personennamen*, 51-52.

¹⁰³ Mowa boga (*md.w ntr*) to egipskie określenie hieroglifów i świętych tekstów w ogóle.

¹⁰⁴ Znak *rudż* (*rwđ*) to znak przedstawiający cięciwę łuku związany ze źródłosłowem oznaczającym „twardość” i „trwałość”; A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar Being and Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford 1957³, 512 (znak T 12).

¹⁰⁵ Znak *iun* (*jwn*) to znak przedstawiający kolumnę, występujący między innymi w nazwie Iunu (Heliopolis), centrum kultu boga słońca; tamże, 495 (znak O 28).

¹⁰⁶ Być może słowa te należy tłumaczyć jako „Trwale (jest) Iunu”.

¹⁰⁷ Słowa te oddzielone są na *Papirusie* z *Varzy* krótkim odstępem.

owego piętna z żelaza: p^{Varzy 3}[...] RUDŹ-IUN¹⁰⁸ p^{Varzy 4}[...] imię, które nadał mu Faraon – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – jego Pan – [oby żył, oby mu się wiodło,] oby był zdrow! – ponieważ imieniem ubogiego sługi było to, które posiadał (wcześniej). p^{Varzy 5}On [...]

PEŁNY PRZEKŁAD *PAPIRUSÓW RIFAUDA* (FRAGMENTY A-F)¹⁰⁹

[...] A¹on [...] upadł [...] za sprawą potęgi Pana Obydwa Krajów (User-Ma'at-Ra-meri-Imena) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – boga, który czyni dobro każdego dnia, (a) który wyznaczył go na (stanowisko) [nadzorczy... wielkiego dostojnika] tej ziemi. Oto król (User-Ma'at-Ra-meri-Imen), wielki bóg, jego pan, A²[który] przydzielił mu liczne (i) mnogie [dobra], który przydzielił mu świątynie [...] dla niego zadanie. (Lecz on) nie osiągnął [...] swego [...] licznych dobrodziejstw, które wyświadczył dla niego król (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow!] – wielki bóg, (lecz) A³[...] on innych wrogów [...] jako wielki dostojnik w tej ziemi. Oto sprawił, (że) przyszli do barki króla, która została zatopiona. [Odrzucił] (on) liczne dobrodziejstwa, które wyświadczył dla niego (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! A⁴[...] on [...] działając (jak) wróg, niczym [...] Sachmet¹¹⁰ [...] złe uczynki (i) to, czym brzydzą się wielcy bogowie tej ziemi, zawiązując sprzysiężenie przeciw swemu panu – oby żył, oby mu się wiodło,

¹⁰⁸ W tym miejscu kopista narysował za pomocą większych znaków, jak wyglądało wspomniane przez tekst piętno.

¹⁰⁹ Teksty z *Papyrusów Rifauda* znane są wyłącznie z kopii sporządzonych i opublikowanych jeszcze w XIX wieku przez J.-J. Rifauda, *Voyage en Égypte, en Nubie, et lieux circonvoisins, depuis 1805 jusqu'en 1827*, Paris 1830-1836, pl. 187 (tylko fragmenty A-C). Niestety kopia ta jest na tyle niedokładna, że jej odczytanie, a w konsekwencji i przekład, w wielu miejscach pozostaje jedynie hipotetyczny. Transkrypcję hieroglificzną fragmentów A, B i C znaleźć można w S. Sauneron, J. Yoyotte, „Le texte hiératique Rifaud”, 107-117 oraz *KRI V*, 363, 10-366, 14 (na tym ostatnim wydaniu opiera się zamieszczony tu polski przekład fragmentów A, B i C). Dalsze badania pozwoliły na opublikowanie kolejnych fragmentów z *Papyrusów Rifauda*. Są to: niezwiązany ze spiskiem haremowym fragment D zawierający późnoramessydzki list (Y. Koenig, „Nouveaux textes Rifaud I”, *CRIPPEL* 10 [1988], 57-60 oraz pl. 4-6) oraz dalsze fragmenty E (Y. Koenig, „Nouveaux textes Rifaud II”, 53-58 oraz pl. 7), a także F (tenże, „À propos de la conspiration du harem”, 303-314; przekład fragmentów D, E i F opiera się na wspomnianych wyżej publikacjach). Tłumaczenie fragmentów A, B i C znaleźć można także w S. Redford, *The Harem Conspiracy*, 20-21 oraz *KRITA V*, 303-305. Przekład fragmentu D został dołączony do niniejszego artykułu tak, aby przedstawić pełny przekład wszystkich fragmentów, mimo iż sam tekst pochodzi z czasów późniejszych i nie jest w żaden sposób związany ze spiskiem haremowym mającym miejsce w czasach Ramzesa III.

¹¹⁰ Sachmet to ucieleśnienie gniewu boga słońca oraz wojowniczego aspektu bogini Hathor. Jak wspomniano wyżej, kapłani Sachmet zajmowali się między innymi magią.

oby był zdrów! – który go stworzył. ^{A 5}[Ó]w inny wróg podobnie. Zaczął (on) przeciągać strażników na swoją stronę [...] razem ze wszystkimi innymi wielkimi wrogami: tym, któremu pa-Ra nie pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) mistrza komnaty, tym, który ^{A 6}[...] Meru z domu [...] Sachmet. Spotkali się razem z [Szad-mesedżerem], również wielkim wrogiem, który zaczął przeciągać na swoją stronę strażników [...] ^{A 7}[...] dla niego służbę, (a) który zdobył majątek, będąc tłumaczem Mahu, swego [...], wielkiego boga, <ukochanego> syna jego (User-Ma'at-Ra-meri-Imena), który był pisarzem. [...] ^{A 8}[zawiązując sprzysiężenie] przeciw swemu panu – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów! – który go stworzył, (dzięki któremu) zdobył majątek [...] jego. [Odrzucił] (on) liczne dobrodziejstwa, które wyświadczył dla niego (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów! – wielki bóg, jego ^{A 9}[pan – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów!] [...] ten, któremu pa-Ra nie pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) mistrza komnaty (i) z którym pa-Ra nie pozwolił tej ziemi zawiązywać sprzysiężenia ^{A 10}[...]

^{B 1}[...] słów z chłopcem jednego [...] temu, któremu pa-Ra nie pozwolił ^{B 2}[...] Oddał mu swą córkę za żonę. Upadł [...] zdobył majątek (i) wyświadczył mu dobrodziejstwo w imieniu ^{B 3}[...] Połączył się z [...] pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów! Oddał mu kilku podobnych ^{B 4}[...] który sprawował (funkcję) nadzorcy kapłanów *uab* Sachmet, pan[i ...]. Oto spotkali się z [Szad]-mesedżerem ^{B 5}[...] Wyzначzył go na (stanowisko) nadzorcy kapłanów *uab* Sachmet [...] Oto poszła ^{B 6}[...] wszystkimi innymi wielkimi wrogami złe uczynki (i) to, co jest wielce obrzydliwe [...] ^{B 7}[...] innych wrogów. Ów inny wielki wróg podobnie. [...]

^{C 1}[...] on [...] powstał [...] wydawał rozkazy przez niego <ludziom> walczącym, gdy sprawował urząd przez krótki czas ^{C 2}[...] wielkim tej ziemi. Spójrz, pa-Ra sprawił, że [wielki bóg] uczynił [...] ^{C 3}[...] pa-Ra na miejsce, którego imię jest nieznanne, (a) którego stworzył król (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów! – wielki bóg, ojciec króla ^{C 4}[...] pism z Domu Życia [...] Wchodził (on) przed oblicze jego, ten bóg [...] jego ojciec, ten [...] Zaczął (on) ^{C 5}[...], (dzięki któremu) zdobył majątek, któremu oddał władzę, który [...] swego pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrów! [...] Oddał mu kilku ^{C 6}[...] któremu pa-Ra nie pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) nadzorcy kapłanów *uab* ^{C 7}[Sachmet] [...]

[...] ^{E 1}Wielki wróg pozbawiony imienia swego, podczaszy Nemet, któremu pa-<Ra> nie <pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) pisarza> (w) Domu Życia,

(człowiek) mały (i) słaby. ^{E 2}(User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – wielki bóg, jego pan – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – gdy był (on) pisarzem (w) Domu Życia, małym (i) słabym, ^{E 3} przydzielił mu pożywienie, przydzielił mu wszelkie dobro tej ziemi (i) wyznaczono go na (stanowisko) podczaszego, (i) zaczął go strzec, gdy wchodził (przed oblicze króla. Lecz) ^{E 4}pozwolił sobie spiskować przeciw niemu w jego pałacu – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – (choć) zdobył (większy) splendor niż wszyscy (inni) ludzie, którzy spiskowali. ^{E 5}To, co uczynił dla niego (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – wielki [bóg], jego pan – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – (on) korzystał z tego dokładnie ^{E 6}każdego dnia, [...], ten, któremu [p]a-Ra <nie> pozwolił (dłużej) sprawować (funkcji) podczaszego. Wyniósł go król (na to stanowisko), gdy nie znano (jeszcze) imienia jego. Stworzył (on) go (i) pomnożył dla niego ^{E 7}wszelkie dobro tej ziemi swą dobroczynnością. (Lecz) odrzucił (on) dobrodziejstwa, <które wyświadczył dla niego (User-Ma'at-Ra-meri-Imen) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – wielki bóg, jego pan – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – popełniając> liczne [złe] uczynki (i) to, czym brzydzą ^{E 8}się wielcy <bogowie> tej ziemi przed obliczem kogoś syna kogoś, który poszedł (i) pochwycił (go)¹¹¹. <Umieszczono go> ^{E 9}przed dostojnikami (z) miejsca przesłuchania. Przesłuchano go (i) odkryto, że) <była to prawda>, (gdyż) popełnił (on) to (od początku) do końca. [...]

^{F 1}[...] wielkim <t>ej ziemi – do kontaktu z bogiem tam, mówiąc: „Pozwólcie zejść jego [...] przyszedł do mnie do boga [...]!” On [...] na [...] ^{F 2}zewnątrz do owych odpowiedzi (z) zewnątrz od kobiet wojowników tej ziemi. Przesłuchano (i) odkryto inne [...] ^{F 3}[...]-nechet pod jego zarządem [...] ulepić (figurki) bogów (i) wizerunki pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! Oddał je [...], który był ubogim sługą ^{F 4}jego. Ujrzał (Sesu)¹¹² – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – dowódcę łuczników¹¹³, który powiedział: „Potężne (jest) 7 piętn twoich, oznacz (więc) <nim> bydlę!”¹¹⁴. Gdy <Pa-bak->kamen napisał [...] dobrych postaciach. Sprawił, (że) stanął na swej [...] życie [...] wrócił [...]

¹¹¹ Chodzi tu prawdopodobnie o to, iż niegodziwe czyny spiskowca zostały ujawnione przez człowieka, który był ich świadkiem. Z jakiegoś powodu autor tekstu nie chce jednak podawać imienia owego człowieka.

¹¹² Sesu to zdrobnienie imienia Ramzes (egipskie Ra-mes-su), używane w odniesieniu do Ramzesa II z XIX dynastii oraz Ramzesa III; Y. Koenig, „À propos de la conspiration”, 312.

¹¹³ Być może chodzi tu o Bin-em-Uaseta, wspomnianego przez *Papirus Sądowy z Turynu*.

¹¹⁴ O znakowaniu bydła wspomina również *Papirus z Varzy*. Jego związek ze spiskiem haremowym pozostaje jednak niejasny.

do swego domu. ^F6<Swego> pana – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – <który> go stworzył. [...] słowa w liczne [...] był [...] wielki wróg Nechet [...]

[...] ^D1Pisarz wojskowy Pen-ta-hut-nechet¹¹⁵ ze świątyni króla Górnego i Dolnego Egiptu (User-Ma'at-Ra-meri-Imena[]) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – w Domu Amona ^D2pozdrawia pisarza Džehuti-mesa¹¹⁶ z wielkiego (i) dostojnego Grobowca¹¹⁷ Faraona – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – w życiu, pomyślności (i) zdrowiu, w łasce ^D3Amona-Ra, króla bogów, twójego dobrego pana. Mówię do Amona-Ra, króla bogów, Mut, Chonsu (i) ^D4wszystkich bogów Uaset¹¹⁸, do Amona złączonego z wiecznością razem z jego Dziewiątką Bogów¹¹⁹, każdego boga (i) każdej bogini, którzy spoczywają ^D5w tej świątyni, aby dali ci życie, pomyślność (i) zdrowie, długie życie, wielką (i) piękną starość (oraz) bardzo liczne łaski ^D6u dowódcy armii¹²⁰, twego pana, każdego dnia, każdego dnia¹²¹. Odszedłem stąd na południe, gdy przybyli ^D7do mnie twoi ludzie. Niech dopuść, by pojawiła się jakakolwiek skarga przeciw nim [...] Wyślij mi list raz jeszcze ^D8tak samo. Uważaj na nich [...] ¹²² skarga ^D9przeciw nim [...] ^D10[...] ^D11[...] ^D12Ty (zaś) pošlij do mnie (w sprawie) twego stanu; (oby) dobre (było) twoje zdrowie [...]

¹¹⁵ Urzędnik o tym imieniu znany jest z kilku innych późnoramessydzkich listów; B. G. Davies, *Who's Who at Deir el-Medina. A Prosopographic Study of the Royal Workmen's Community* (EU 13), Leiden 1999, 121-122.

¹¹⁶ Chodzi tu bez wątpienia o pisarza Džehuti-mesa, ojca Bu-teh-Imena, żyjącego w czasach panowania Ramzesa XI z XX dynastii; J. Černý, *A Community of Workmen at Thebes in the Ramesside Period* (BdE 50), Le Caire 1973, 360-361; M. Barwik, *The Twilight of Ramesside Egypt. Studies on the History of Egypt at the End of the Ramesside Period*, Warszawa 2011, 179-196.

¹¹⁷ Chodzi tu o nazwę instytucji zajmującej się przygotowaniem królewskiego grobowca w Dolinie Królów; J. Černý, *A Community*, 1-28.

¹¹⁸ Jest to egipska nazwa Teb.

¹¹⁹ Dziewiątką Bogów (w literaturze określana też często jako Enneada) to symboliczne określenie wszystkich bogów z danego ośrodka, których rzeczywista liczba mogła być jednak większa niż dziewięć.

¹²⁰ Chodzi tu o Pai-ancha, głównego dowódcę armii pod koniec panowania Ramzesa XI.

¹²¹ Za drugim razem słowa „każdego dnia” zapisane zostały za pomocą wyrażenia *sp-2*, oznaczającego, że słowa występujące przed nim należy odczytać dwukrotnie.

¹²² W tym miejscu, podobnie jak w dalszej części tekstu, zapis [...] oznacza miejsca, w których tekst skopiowany przez Rifauda jest całkowicie niezrozumiały.

HAREM CONSPIRACIES IN ANCIENT EGYPT

Abstract

The article discusses the harem conspiracies that took place at the ancient Egyptian court. The analysis of the now available textual as well as the iconographical material permits us to identify five harem conspiracies, which are the following: three under the 6th Dynasty (one in the reign of Teti and two others in the reign of Pepy I), one in the reign of Amenemhat I of the 12th Dynasty, and the best known harem conspiracy in the reign of Ramesses III of the 20th Dynasty. The author argues that the harem conspiracies were created usually at the very beginning of the rule of a given Dynasty, while its position on the throne was not yet firmly established. Each conspiracy has been, however, made by the members of the closed circle of persons with a direct and unlimited access to the king and their purpose was to replace the successor chosen by the king with another royal son. But the harem conspiracies were never an expression of the common rebellion against the ruling king. The article is followed by the first complete Polish translation of the documents related to the harem conspiracy in the reign of Ramesses III.